

ADABIYOT O'QITISHDA MUSIQADAN FOYDALANISH
(ALISHER NAVOIY VA ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR
ASARLARINI O'RGANISH MISOLIDA)

Durdonaxon Dadajonova Botirjon qizi
Namangan Davlat universiteti
Adabiyotshunoslik yo'nalishi 1-kurs
magistranti

Dilnozaxon Dadajonova Botirjon qizi
Filologiya yo'nalishi I kurs talabasi

Ilmiy rahbar: Filologiya fanlari nomzodi
Karimov Obidjon Yakubjonovich

Annotatsiya. Ushbu maqolada adabiyot fanini o'qitishda musiqadan foydalanish Alisher Navoiy va Zahiriddin Muhammad Bobur asarlarini o'rgatish mavzusi misolida ochib berilishiga va bu borada bir qancha metodlar ularning yutuqlari, muhim jihatlari yoritilishiga harakat qilingan.

Kalit so'zlar. Adabiyot, musiqa, ritm, "Cho'li-iroq", "Munojot", Navoiy, Bobur, risola, kuy, "Karaoke", "Bu qaysi navo?", metod, o'yin, jonli ijro.

Abstract. In this article, the use of music in the teaching of literature is tried to be revealed on the example of the topic of teaching the works of Alisher Navoi and Zahiriddin Muhammad Babur, and several methods of their achievements and important aspects are highlighted in this regard.

Key words. Literature, music, rhythm, "Cho'li-iraq", "Munojot", Navoi, Babur, treatise, tune, "Karaoke", "Which navo is this?", method, game, live performance.

Adabiyot va musiqa san'atning qornidan talashib tushgan bolalardir. Barcha zamonlarda ham biz bu ikkisini bir-biriga yondashib kelganligining guvohimiz. Musiqaning mahzani uning so'zlarida bo'lgani kabi, she'rning shakliy asosini ohangdorlik kasb etadi. Ikkovining ham ildizi bir-biriga tutashib ketgan bo'lib, biz buni, ayniqsa, aruz vaznida yozilgan asarlarda ko'rishimiz mumkin. Jumladan, buyuk mutaffakkir Alisher Navoiy, temuriy shoh va shoir Zahiriddin Muhammad Boburning adabiy-musiqiy merosiga nazar tashlasak, ular yozgan misralar o'z zamonasidantortib hozirgi kungacha necha hofizlar ovozida qo'shiq bo'lib yangramadimi, odamlarning dil va tillariga jo bo'lib ketmadimi? Biz bugun kelajak avlodlarga saboq berar ekanmiz, albatta, ajdodlarimizning ham adabiyot, ham musiqa bilimdonlari bo'lganligini chambarchas holatda tushuntirishimiz kerak.

Dastavval, Navoiy va Bobur ijodini o'quvchiga tanishtish uchun ularning qalbidagi torlarni topib chertishimiz zarur deb hisoblayman. Buning uchun o'quvchini moziy tomon sayohatga chorlab, dars avvalida ming yillardan buyon chalib kelinayotgan "Cho'li-iroq", "Munojot" kabi o'zbek klassik namunalardanfoydalanish maqsadga muvofiqdir. Yana Xondamir, Vosifiy, Bobur kabi mualliflar tomonidan hazrat Navoiyning musiqadagi ilmiy-amaliy faoliyati, ya'ni risola bitib, o'zi ham ko'pgina kuylar bastalagani, ijrochilik mahorati hamda yosh sozandalarga

murabbiy-ustoz bo'lgani, biroq ular ichida Alisher Navoiy bastalagan kuylardan hech birining nomi maxsus qayd etilmagani haqidagi ma'lumotlarni keltirib o'tishimiz joiz¹. Xususan Xondamirning "Xulosat ul-axbor" asarida "Oliyhazrat amir Alisher musiqa ilmida ham shu qadar mahorat hosil qilgan edilarki, agar Muallimi soniy Abu Nasr Farobiy hayot bo'lganlarida Navoiyga shogirdlik sirg'asini qulog'iga taqib olardi. Ular qonun² va udda³ zo'r ta'lim olgandilar"⁴ degan jumalari yuqoridagi fikrlarning isbotidir. Yoki tabiatan ijodkor Boburning musiqa ilmiga oid risolalar yozgani, bu haqida "Boburnoma" da aytib o'tilgani⁵, Bobur hayotining ayrim bosqichlariga bag'ishlangan, Primqul Qodirov tomonidan yozilgan "Yulduzli tunlar" asarida ham uning qalamiga mansub g'azallar ashulachilar tomonidan arboblarning bazmida kuylanganligi, "Chorgoh savti"⁶ deb atalgan kuyni o'zi bastalagani, farzandlari ham otasining ijodidan ibrat olishga havasi zo'rligi to'g'risidagi manbalarni o'quvchilarga aytib o'tish darkor.

Mumtoz adabiyot vakillarining qo'shiq ilmiga qo'shgan hissalarini ko'zdan kechira turib, ularning ijod namunalarida aks etgan musiqa elementlarini o'quvchilarga chuqurroq o'rgatishimiz lozim. Chunki bu bir tomonlama o'quvchilarning qiziqishi yanada ortishiga xizmat qilsa, bir tomonlama lirik o'tmish durdonlarining o'rganuvchilar xotirasida tez va oson yod bo'lib qolishiga xizmat qiladi. Masalan, Navoiyning kuyga solingan "Qoshi yosinmu deyin" nomli g'azalida musiqaning asosiy unsurlaridan bo'lgan so'zlarda ritmlarning uyg'unlashuvi⁷ va kishilar yodida oson o'rnatishiga xizmat qiluvchi takroriy so'zlardan foydalanish usuli yaqqol ko'zga tashlanadi.

Qoshi yosinmu deyin, ko'zi qarosinmu deyin,

Ko'ngluma har birining dard-u balosinmu deyin?

Ko'zi qahrinmu deyin, kirpiki zahrinmu deyin,

Bu kudurat aro ruxsori safosinmu deyin?⁸

Shoir go'yo she'rni qo'shiq qilib aytilishi uchun yozganday. Aynan aruz vaznining o'zi ham hijolarda ma'lum bir musiqiylik kasb etib, yaratilgan asarni uning vaznida kuylash talab etiladi. Darsda ushbu g'azalning ichki ma'nolar olamiga sho'ng'ish uchun nafaqat zamonaviy texnik jihozlardan, balki jonli ijrodan ham

¹ Ziyo.uz.com

² O'rta va Yaqin Sharq xalqlari orasida keng tarqalgan torlitirnama cholg'u asbobi.

³ Arab, turk, Kavkaz va Markaziy Osiyo xalqlarida keng tarqagan noksimon torlimezrobli cholg'u asbobi.

⁴ Ismoil Bekjonov "Navoiy bastalagan kuy" maqolasi, "Ma'rifat" gazetasidan olindi.

⁵ Munisa Uzaqova "Alisher Navoiy va Boburning musiqaga oid qarashlari" maqolasi, Central Asian Academic Journal of Scientific Researchdan olindi.

⁶ Primqul Qodirov "Yulduzli tunlar" – "Adabiyot uchqunlari" nashriyoti, Toshkent – 2018:232-233-betlar.

⁷ Gavhar Amanbayevna, Urmanova Lola "Musiqqa elementlar nazariyasi" – O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, Toshkent – 2017:32-33-betlar.

⁸ <https://tafakkur.net/qoshi-yosinmu-deyin/alisher-navoiy.uz>

foydalansa bo'ladi. Bunda o'quvchilarning tashabbuskorligi, ochilmagan iqtidorlari namoyon bo'lib, jarayonni maroqli tashkil etilishiga yordam beradi. Yana bir misol, Boburning qo'shiqqa aylangan "Mushkuldur" radifli g'azalidir. Unda shoir tinglovchilar ishtiyoqini qo'zg'atuvchi, ularning qalblarini junbushga keltirib, ichki kechinmalarini qitiqlovchi so'z, ibora va jummalarni topib yoza olgan. Bu ham musiqa ilmiga qo'yiladigan talablardan biridir.

Agarchi sensizin sabr aylamak, ey yor, mushkuldur,
Sening birla chiqishmoqlik dag'i bisyor mushkuldur.
Mizojing nozik-u sen tund, men bir beadab telba,
Sanga holimni qilmoq, ey pari, izhor mushkuldur.⁹

O'quvchilarning ongi va qalbiga ularning quloqlari orqali mavzuning dolzarbligini yetkazishdan tashqari dars jarayonida turli xil ko'ngilochar, noan'anaviy metodlarni qo'llash ham mumkin. "Karoke", "Bu qaysi navo?" kabi o'yinlar shu turga mansubdir. Ushbu qiziqarli o'yinlar davomida o'quvchilarning faollik darajasi oshishi, mavzuga kirishib ketishning tezlashishi, guruh bo'lib ishlashning osonlashishi kabilar kuzatiladi va bular orqali o'qituvchi ko'zlangan maqsadga qiyinchiliklarsiz erisha oladi. Yuqorida sanalgan metodlardan foydalanish uchun maqomchilik va zamonaviy-estrada yo'nalishlarida kuylangan Navoiy va Boburning nazmiy asarlariga murojaat qilinadi:

Xating aro uzoring– sabza ichinda lola,
Ul chashmi purxumoring loladagi g'azola.
Barcha parilar, ey jon, girdingda zor-u hayron,
Go'yo erur namoyon oy tegrasida hola.

Keltursa yuz baloni o'shal bevafo manga,
Kelsun agar yuzumni evursam, balo manga.
Netgayman ul rafiqlar bilakim, qilur base,
Mehr-u vafo raqibg'a, jabr-u jafo manga.

Bunda shartni bajarayotgan o'quvchilar o'sha mashhur shohbaytlarni taronaning ilk sadolaridan topib olishlari turgan gap. Natijada esa, ular adabiyot va musiqani bog'liq tarzda o'rganish, shu bilan birga, zehnni charxlash, fikrlashda tezlik ko'rsatgichini oshirish imkoniyatlarini qo'lga kiritishadi.

⁹ <https://tafakkur.net/mushkuldur-radifli-gazal/zahiriddin-muhammad-bobur.uz> keyingi keltirilgan misralar ham ushbu linkdan olingan.

Adabiyot fanidan saboq berishda musiqa ta'limidan foydalanish muvaffaqiyatli fanlararo integratsiyalashuvni amalga oshishiga, o'quvchilarning adabiy-estetik tafakkurini o'stirishga, zamonaviy pedagogik texnologiyalar foydalanish kabilarga keng yo'l ochadi. Shu qatorda pedagoglarni adabiy ta'limga yangicha yondashishga undaydi. Qolaversa, mumtoz adabiyot namunalarini o'rgatishda keng qamrovli manba vazifasini o'tay olgani bilan ham samaralidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. To'xta Boboyev "Adabiyotshunoslik asoslari" – Toshkent "O'zbekiston" – 2022;
2. Karimov Saxobjon "Musiqa darslarini adabiyot darslari bilan bog'liqlikda tashkil etishning o'ziga xos yo'llari" maqolasi – ziyo.uz.com;
3. Ismoil Bekjonov "Navoiy bastalagan kuy" maqolasi – "Ma'rifat" gazetasi;
4. Munisa Uzaqova "Alisher Navoiy va Boburning musiqaga oid qarashlari" maqolasi – Central Asian Academic Journal of Scientific;
5. Pirimqul Qodirov "Yulduzli tunlar" – "Adabiyot uchqunlari" nashriyoti, Toshkent – 2018;
6. Gavhar Amanbayevna, Urmanova Lola "Musiqa elementlar nazariyasi" – O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, Toshkent – 2017;
7. <https://tafakkur.net/qoshi-yosinmu-deyin/alisher-navoiy.uz>;
8. <https://tafakkur.net/mushkuldur-radifli-gazal/zahiriddin-muhammad-bobur.uz>.